

Іван Ярмошик

(м. Житомир)

**УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ДОСЛІДЖЕННЯХ
ПОЛЬСЬКОГО ІСТОРИКА ЯНА ФІЯЛЕКА (1864 – 1936 рр).**

У статті аналізуються праці польського історика Яна Фіялека, у яких досліджені проблеми історії православної церкви на українських землях упродовж XIV – XVI ст., зокрема доля Галицької митрополії, православних єпископств у часи середньовіччя, ставлення Московського та Константинопольського патріархатів до православної церкви на українських землях, звернуто увагу й на інші дослідницькі праці науковця з історії католицького костьолу в Речі Посполитій.

Ключові слова: Я.Фіялек, православна церква, релігійні відносини, історичні дослідження.

У науковому доробку польських авторів знайдемо чимало важливих досліджень різноманітних проблем українського минулого. Це пов'язано з тісним переплетінням історичних доль українських земель та Речі Посполитої, що обумовило чимало спільних сторінок нашого минулого. У польській історіографії створено значний масив праць з історії населених пунктів, козацтва, господарських занять, освіти та культури наших земель. Важливою проблемою, яка привертала увагу польських дослідників, були релігійні стосунки на українських теренах Речі Посполитої. У першу чергу автори звертали увагу на долю уніатської церкви та її стосунки з православною (дослідження К. Левицького, Е. Ліковського, К. Ходиницького, В. Томкевича). Окрім того є чимало досліджень присвячених становищу православної церкви у другій половині XVI ст., напередодні укладення Берестейської унії (Ю. Бартошевич, А. Прохаска).

Ці наукові праці певною мірою аналізувалися вітчизняними істориками у зв'язку із творчими завданнями їх досліджень. У монографії М.

Довбищенка [1, с. 42 – 54] частково згадуються дослідження польських авторів з історії релігійних рухів. Відомості про доробок польських істориків релігійних відносин в Україні знайдемо у книзі Л. Баженова [2]. Все ж проблема дослідження польськими авторами релігійних стосунків на українських теренах іще не була предметом спеціального історіографічного аналізу.

Відомим дослідником історії православної та католицької церков у середньовічній Речі Посполитій був Ян Непомуцен Фіялек (1864 – 1936 рр). Його науковий доробок іще не знайшов належного відображення у вітчизняній історіографії. Про деякі його праці автор цієї статті згадав у своїй монографії [3, с. 357 – 359]. Біографічні замітки про життєвий шлях історика знайдемо у збірнику «Portrety uczonych polskich» авторства Адама Ветулані (котрий був студентом Я. Фіялека) [4] та у довіднику «Słownik historyków polskich» (Марія Вежбицька) [5].

Я. Фіялек народився у Погвіздові поблизу м. Бохня. Освіту розпочав у загальній школі м. Бохня, потім навчався у Краківській гімназії св. Анни. Продовжив освіту у духовній семінарії у Тарнові, вищу освіту здобував у Римі, у Григоріанському папському університеті та у ліцеї св. Аполінарія, де захистив докторат із канонічного права. Під час проживання в Римі працював у Ватиканських архівах палеографом-архівістом, що дало йому перше знайомство із архівними документами з історії церкви. Завершував освіту у Ягеллонському університеті, де у 1891 р. став доктором теології. Серед його викладачів тут був відомий польський історик Владислав Смолька.

У 1896 році Я. Фіялек розпочав працювати у Львівському університеті. Спочатку як екстра-ординарний професор очолив кафедру церковної історії. Будучи керівником кафедри, він першим запровадив для молодих теологів таку форму навчальних занять як семінари, з метою залучити студентів до наукової роботи [6, с. 82 – 83]. У 1899 році Я. Фіялек був обраний ординарним професором та обіймав керівні посади у цьому ж університеті: упродовж 1901 – 1902 рр. – декан теологічного відділу, у 1903 –

1904 рр. був його ректором. Від 1912 року почав працювати у Ягеллонському університеті спочатку керівником кафедри історії костьолу, у 1914 – 1915 академічному році був деканом теологічного факультету.

Ян Фіялек був одним із найпомітніших дослідників церкви та канонічного права у Речі Посполитій, відомий історик Станіслав Кутшеба визнав його найвидатнішим істориком костьолу. За його академічні заслуги він обирався членом багатьох польських наукових інституцій. У 1903 році став членом–кореспондентом Краківської Академії Знань та Мистецтв (*Akademia Umiejętności*, пізніша *Polska Akademia Umiejętności*), у 1919 р. – дійсним членом згаданої поважної наукової установи. Упродовж 1920 – 1933 рр. очолював історичну комісію цієї Академії та інші наукові комісії у тогочасній Польщі. Своїм почесним членом його обрали Львівське наукове товариство, Польське теологічне товариство, Товариство приятелів наук у Вільно. Вільненський університет у 1932 р. удостоїв його званням почесного професора. Окрім того, у 1925 р. історик був нагороджений Командорським Хрестом ордену *Polonia Restituta* – другою після ордену Білого Орла державною нагородою відродженої Польщі, котра надавалася за видатні досягнення на ниві освіти, науки, культури, економіки, за суспільну діяльність.

Дотримуючись гасла, що костьол не боїться правди, поряд із іншими істориками висвітлював історію римо-католицької церкви в Польщі на основі документів, з усіма слабкостями духовних ієрархів та помилками церковних влад. Такий нестандартний підхід до висвітлення церковної історії викликав чимало критики на його адресу. Більшість своїх праць він написав на основі рукописних джерел, вони містять чимало джерельних відомостей не лише із досліджуваних проблем, але й дотичних до них. З-поміж інших вивчав архіви та бібліотеки університетів Болоньї, Падуї, Риму з метою виявлення там свідчень про навчання вихідців із польських земель. Результати цих джерелознавчих досліджень лягли в основу підготовлених наукових розвідок.

Ян Фіялек був автором низки праць із різних проблем церковної історії на землях середньовічної Речі Посполитої. Керуючись вище зазначеним лозунгом, що костюл правди не боїться, історик зробив незвичне для тогочасної історичної науки дослідження з історії церкви. Використавши рішення середньовічних синодів польських земель, він підготував працю «*Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej: na tle ustawodawstwa synodalnego*», яка стала його габілітаційною роботою (1893 р), що дало йому можливість обійняти кафедру костюльної історії у Ягеллонському університеті. У згаданій монографії він реконструював сторони щоденного життя нижніх прошарків католицького духовенства, навів численні приклади їх нестандартної поведінки, у тому числі відвідування шинків, та інші аморальні вчинки, котрі не узгоджувалися з необхідними канонами поведінки [7].

Ряд досліджень Я. Фіялек присвятив вивченню історії католицьких чернечих об'єднань на землях Речі Посполитої. У одній із них через долю двох помітних краківських церковних діячів, на основі раніше невідомих джерел, він дослідив стосунки у середовищі домінікан на зламі XIV – XV ст [8]. Польські науковці оцінили цю монографію як працю першорядного значення [9]. Науковець опублікував і добірку джерельного матеріалу про функціонування у Польщі католицького чернечого ордену Святого Павла [10]. У іншій монографії «*Ustalenie chronologii biskupów Włocławskich*», яку він підготував будучи доцентом Ягеллонського університету, науковець через долі очільників Влоцлавської дієцезії, висвітлив її історію від XII до XVI ст.[11]. Кілька праць він присвятив історії столиці Литви міста Вільно. З-поміж його дослідницьких праць знайдемо й дослідження з історії Краківського університету [12], з яким було пов'язано чимало років його творчої праці. Отже як бачимо, Ян Фіялек був досить різностороннім істориком, у центрі творчих зацікавлень якого переважали різноманітні проблеми церковної історії на теренах Речі Посполитої.

Працюючи над церковною історією, Я. Фіялек зацікавився й справами православної церкви на литовсько-руських землях Речі Посполитої, вивчення історії якої розпочав будучи професором Львівського університету, що стало проявом інтересу до минулого регіону, де йому прийшлося працювати. Як наслідок таких зацікавлень з'явилися розвідки про середньовічні єпископства східно-православної церкви на теренах Русі й Литви до середини XIV ст., виконані на основі візантійських та римських архівних першоджерел.

Деякі його дослідження на цю тематику опубліковані на сторінках «Kwartalnika Historycznego». Для нас важливими є його праці з історії православної церкви на теренах Західної України – Волині, Галичини, Перемишльщини. Привертає увагу його стаття «Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie na podstawie źródeł greckich» [13]. Названа розвідка написана на підставі рукописних матеріалів Паризької та Ватиканської бібліотек.

У цій публікації він висвітлив історію православних єпископств, котрі існували на українських теренах від часів Київської Русі. Важливу увагу приділив долі Галицької митрополії, заснованої князем Юрієм I Львовичем у 1303 р. Її заснування стало першою засадничою зміною в організації церкви на Русі, провідну роль у ній відігравало місто Володимир-Волинський і входили сюди усі західноукраїнські єпископства, навіть Білгородське (Аккерманське) в пониззі Дністра.

Для територіального означення єпархій цієї митрополії автор вживає термін Мала Русь, на відміну від Великої Русі, яка охоплювала й землі Московської держави. Я. Фіялек зазначає, що єпископства, які творили Галицьку митрополію – Галич, Володимир, Холм, Перемишль, Луцьк, Турів – тоді іще називалися волинськими [13, s. 506].

На думку історика, заснування митрополії було викликано політичними причинами, намаганням дистанціюватися від Київської митрополії, яка підпала під вплив Московських князів. А скасування Галицької митрополії Константинопольським патріархом у 1347 р., нібито

незаконної, стало першою перемогою Москви коштом польсько-литовської Русі. Згадані вище єпископства Галицької митрополії були повернуті під владу Київського митрополита як екзарха усієї Русі, резиденція якого на той час уже була перенесена до Москви [13, s. 506].

Продовженням названого дослідження Я. Фіялека є наступна його стаття «*Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od połowy wieku XIV na podstawie źródeł greckich*» [14]. У ній він розглянув первісний устрій та ієрархічні стосунки у середньовічних православних єпархіях на Русі, які в головних рисах збереглися до ХХ ст.

Автор наголосив, що Південно-Східна Русь (Волинь та суміжні території) була тим полем, на якому в напруженій боротьбі зіткнулися впливи двох культурних світів і церков, які різнилися між собою дещо віруванням, трохи більше обрядовістю, а найбільше духом і культурою. Автор зазначив, що детальний перебіг їх боротьби має бути завданням іншого дослідження. У названій статті він звернув увагу на стосунки руської церкви з її Константинопольськими зверхниками, проаналізував ставлення Царгороду і Москви до віруючих на українських землях. Назвав їх політику щодо православних на теренах Волині й інших південно-руських земель опортуністичною, яка не принесла слави ні їм ні тій справі, служити якій вони були покликані.

Важливе значення для детальнішого розуміння духовно-культурницького становища українських земель у складі Великого Князівства Литовського має монографія Я. Фіялека «*Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu*» [15]. Загалом ця монографія присвячена дослідженню процесу прийняття за ініціативою Владислава Ягайла католицької віри населенням Литовського князівства наприкінці XIV ст. Автор відмітив заслуги цього польського короля перед католицькою церквою, звернув увагу на безпрецедентний у її історії приклад навернення до католицизму цілого народу за такий короткий час. Він детально проаналізував наслідки цієї католизації для культурного та цивілізаційного

загалом розвитку литовського народу. На його думку, це у першу чергу сприяло збереженню та розвитку литовської мови. Історик неодноразово наголошував у цій монографії, що раніше у Великому Князівстві Литовському у державній сфері широко побутувала руська мова.

Важливим фактором для культурного й просвітницького розвитку Литви стало відкриття у Краківському університеті у 1400 році спеціального теологічного відділення, головним завданням якого була підготовка фахівців для литовських та руських земель. Саме через цей факт Ягайло вважається другим засновником Краківського університету (був заснований останнім королем династії Пястів Казиміром Великим у 1364 р.), навчальний заклад відтоді й отримав назву Ягеллонського [15, s. 87].

Підготовці освічених священників для руського та литовського краю покликана була служити й спеціально відкрита бурса при Краківському (Ягеллонському) університеті, у якій незаможні вихідці із литовських та руських земель навчалися безкоштовно. Заможніші сплачували за навчання щорічно 8 гривень*, котрі використовувалися на забезпечення бідніших.

Я. Фіялек навів численні приклади навчання литовської молоді у Краківському університеті та їх праці на благо литовської народності. Говорить і про навчання русинів, але конкретних імен не навів. Можна погодитись з думкою історика, що Польща зробила чимало для культурного прилучення Литви до західноєвропейської цивілізації. Ягеллонський університет навчаючи литвинів католицькій релігії, не забирав у них рідну мову і не накидав польську. Навпаки це сприяло укріпленню позицій литовської мови та витісненню руської (староукраїнської/старобілоруської) мови із державного діловодства та письменства Великого Князівства Литовського [15, s. 155].

На нашу думку, дослідження Я. Фіялека «Uchrześćijanienie Litwy...» на численних історичних фактах засвідчує, що прийняття християнства

---

* Гривня – лічильна грошова одиниця була прирівняна до 48 грошів, проіснувала у Речі Посполитій до 1788 року.- див. Czacki T. O monecie polskiej i litewskiej.// Dzieła Tadeusza Czackiego, zebrane i wydane przez E.Raczyńskiego. – Т.1. – Poznań, 1844. – S. 129 – 201.

римо-католицького обряду із Польщі, не завадило Литві зберегти і державну окремішність і рідну мову, сприяло прискоренню культурно-освітницького розвитку, прилученню до традицій європейської цивілізації. У цьому плані іще згадаємо думку відомого польського історика В. Томкевича, який, досліджуючи релігійні процеси в Україні у першій половині XVII ст., зазначив, що унія православної церкви з католицькою не могла бути засобом полонізації української народності, оскільки націоналістичні тенденції лежать поза рамками діяльності церкви [16, s. 56].

Іще одна праця Я. Фіялека має відношення до історії церковних стосунків на українських землях. Це велика за обсягом стаття «*Moderniści katolicy Kościoła Lwowskiego w wieku XVI*», видрукувана на шпальтах часопису «*Pamiętnik Literacki*» [17]. Праця присвячена двом помітним представникам католицької церкви у Львові – арцибіскупу Павлу Тарло та каноніку Яну із Тжцяни, діяльність яких випала на середину XVI ст. Науковець відмітив, що їх діяльність випала на часи найбільшого релігійного напруження у тогочасній Польщі, пов'язаного із наступом реформації та контрреформаційними заходами католицького костьолу. Це наклало свій відбиток як на діяльність згаданих священників, так і на релігійну ситуацію у Львові зокрема та у Польщі загалом. Так Ян Тжцяна вважається попередником відомого єзуїтського діяча Петра Скарги, котрий розпочинав свою діяльність у Львові під його началом. Однак розбіжності у їхніх поглядах на шляхи дальшого розвитку костьолу змусили Петра Скаргу залишити Львів.

Я. Фіялек вважає, що Павло Тарло та Ян Тжцяна багато зробили для розвитку католицької катедри у Львові, усе життя присвятили служінню костьолу, їхня діяльність на той час мала чимало новаційних моментів, що дозволяє назвати їх, модним для кінця XIX ст., терміном модерністів. За свої новації свого часу вони отримали чимало як критики, так і схвальних відгуків. Історик вважає, що пізніше ці імена були несправедливо забуті.

Тому ставив своїм завданням нагадати про їх заслуги, виправдати їхню діяльність у світлі документальних свідчень, а історія усе розсудить.

Деякі розвідки Я. Фіялека з минулого православної церкви в Україні лишилися в рукописах. Вони присвячені історії Волинського, Хелмського, Володимирського та інших західноукраїнських православних єпископств у XIV – XVI ст. Їх планувало видати у наприкінці 1930-х роках Волинське Товариство Приятелів Наук у Луцьку (засноване у 1934 р.) та Волинський Інститут Науковий при Кременецькому ліцеї [18]. Справу їх публікації гальмувала відсутність необхідних коштів, а потім остаточно зруйнував вибух Другої світової війни у 1939 р. Рукописи цих праць нині зберігаються у Державному архіві Рівненської області, у фонді відомого організатора наукових досліджень волинського регіону історика Якуба Гоффмана [19; 20; 21]. На нашу думку вони заслуговують на увагу сучасних дослідників та опублікування.

Таким чином із змісту праць Я. Фіялека можна зробити висновок, що справи православної церкви він розглядав із політичної точки зору і пояснював церковні процеси обставинами політичного життя руських земель. У його відгуках про православну церкву на Волині, Галичині та інших русько-українських землях не знаходимо ворожості чи то зневаги. Негативну оцінку він дає лише політиці константинопольських та московських зверхників православної церкви, вважаючи що вони не виконали свого історичного покликання, що у їх діях переважали або матеріальні або політичні мотиви. З особливою повагою він пише про єпископства Галицької митрополії, які поширювали свою діяльність на Волинь, Галичину, Перемишльщину, Холмщину.

Праці Я. Фіялека з історії релігійних стосунків у Речі Посполитій мають стати надбанням сучасної української історіографії, враховуватися дослідниками у вивченні складних проблем церковної історії на українських теренах у контексті релігійних стосунків у Центрально-Східній Європі часів середньовіччя.

Джерела та література:

1. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – першої половини XVII ст.) / Михайло Довбищенко. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2008. – 882 с.
2. Баженов Л. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія/ Лев Баженов. – Хмельницький: Доля, 1995. – 255 с.
3. Яρμοшик І. Польська історіографія 1800 – 1939 рр. суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині / Іван Яρμοшик. – Житомир: Волинь, 2010. – 512 с.
4. Vetulani A. Ks. Jan Fijałek, historyk kościoła Polskiego (1864 – 1936) / Adam Vetulani // Portrety uczonych polskich. 51 sylwetek humanistów./ Wybor A.Biernackiego. – Kraków: wydawnictwo Literackie, 1974. – S. 167 – 181.
5. Wierzbicka M. Fijałek Jan Nepomucen / Maria Wierzbicka. / Słownik historyków polskich. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1994. – S. 132 – 133.
6. Білас Н. Викладання біблійної археології у Львівському університеті / Наталя Білас. // Вісник Інституту археології. – 2007. – Вип. 2. – С. 80 – 87.
7. Fijałek J. Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej: na tle ustawodawstwa synodalnego/ Jan Fijałek. – Kraków: Universitas, 1997. – 96, [8] s.
8. Fijałek J. Dwaj dominikanie krakowscy: Jan Biskupiec i Jan Falkenberg/ Jan Fijałek. – Lwów, 1925. – 82 s.
9. Likowski H. Recenzija na: Fijałek J. Dwaj dominikanie krakowscy: Jan Biskupiec i Jan Falkenberg / Henrik Likowski. // Rocznik Krakowski. – T. XX. – Kraków: druk Anczyca i Spółki, 1926. – S. 172 – 176.
10. Fijałek J. Zbior dokumentów zakonu paulinów w Polsce/ Jan Fijałek. – Kraków: drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1938. – 316 s.
11. Fijałek J. Ustalenie chronologii biskupów Włocławskich/ Jan Fijałek. – Kraków: nakładem autora, 1894. – 110 s.

12. Fijałek J. Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego Wydziału Teologicznego w XV wieku/ Jan Fijałek. – Kraków: nakładem Akademii Umiejętności, 1898. – 182 s.
13. Fijałek J. Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie na podstawie źródeł greckich/ Jan Fijałek. // Kwartalnik Historyczny. – 1896. – R. X. – S. 487 – 521.
14. Fijałek J. Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od połowy wieku XIV na podstawie źródeł greckich/ Jan Fijałek. // Kwartalnik Historyczny. – 1897. – R. XI. – S. 1 – 63.
15. Fijałek J. Uchrześcjanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu/ Jan Fijałek. – Kraków: druk Anczyca i Spółki, 1914. – 297 s.
16. Tomkiewicz W. Zasięg kolonizacji polskiej na ziemiach ruskich / Władysław Tomkiewicz// Przegląd Powożeczny. – 1933. – R. L. – T. 197. – S. 32 – 57.
17. Fijałek J. Moderniści katolicy Kościoła Lwowskiego w wieku XVI; sam X. arcybiskup Paweł Tarło i mistrz Jan Trzciana kanonik-kaznodzieja katedralny/ Jan Fijałek. // Pamiętnik Literacki. – 1908. – R. 7. – N 1/2. – S. 8 – 56; N 3/4. – S. 395 – 430; 1910. – R. 9. – N 1/4. – S. 173 – 213.
18. Державний архів Рівненської області, ф. 160 Гоффман Якуб, професор-историк посол в сейм, 1928 – 1939 рр., оп.1, Спр. 71. Переписка с попечителем Кременецкого лицея, с библиотекой Польской Академии Художеств и с Волынским Обществом Друзей Наук о проведении заседаний по изданию работы Я.Фиялка «О началах епископств Владимирського и Хелмского» и проведение работ по сбору материалов по библиографии Волыни, 1935 – 1938 г., 95 арк.
19. Державний архів Рівненської області, ф. 160 Гоффман Якуб, професор-историк посол в сейм, 1928 – 1939 рр., оп.1, спр. 49 Рукопись доктора Фиялек Яна о возникновении Волынских епископств вначале XIV – XV веках, без дати, 67 арк.

20. Державний архів Рівненської області, ф. 160 Гоффман Якуб, професор-историк посол в сейм, 1928 – 1939 рр., оп.1, Спр. 50. Рукопись об основании Хелмского и Волынского епископства во Владимире Ягеллой и Витольдом. Привилей Ягеллы епископству Хелмскому, без дати, 66 арк.
21. Державний архів Рівненської області, ф. 160 Гоффман Якуб, професор-историк посол в сейм, 1928 – 1939 рр., оп.1, Спр. 51. Материалы по истории организации Волынского Епископства в 1400 году, без дати, 127 арк.

И. Ярмошик
(г. Житомир)

**УКРАИНСКАЯ ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ В ИССЛЕДОВАНИЯХ
ПОЛЬСКОГО ИСТОРИКА ЯНА ФИЯЛЕКА (1864 – 1936 рр).**

В статье анализируются работы польского историка Яна Фиялека, в которых исследованы проблемы истории православной церкви на украинских землях на протяжении XIV – XVI в., в частности судьбы галицкой митрополии, православных епископств во времена средневековья, отношения московского и константинопольского патриархатов к православной церкви на украинских землях, уделено внимание и другим исследовательским работам ученого по истории католического костела в Речи Посполитой.

Ключевые слова: Я.Фиялек, православная церковь, религиозные отношения, исторические исследования.

Ivan Iarmoshyk
(*Żytomierz*)

**UKRAINIAN ORTODOX CHURCH IN RESEARCH OF THE POLISH
HISTORIAN YAN FIJALEK (1864 – 1936)**

This article analyzes the works of the Polish historian Yan Fiyalek, where the problems of history of the Ukrainian lands during the XIV – XVI century are studied, including the fate of Galician Metropolitan, Ortodox episcopacy in medieval times, the attitude of Moscov and Constantinople patriarchys to the

Ortodox Church in the Ukrainian lands. Attention is drawn to other research works of the scientist on the history of the Catholic Church in the Rech Pospolyta.

Key words: Ya. Fiyalek, the Ortodox Church, religious relations, historical research.